

До 100-річчя ДУ «Інститут дерматології та венерології НАМН України». Історичний нарис

Частина 1

В. М. Волкославська

ДУ «Інститут дерматології і венерології НАМН України»

Реферат

В історичному нарисі висвітлено 100-річну історію ДУ «Інститут дерматології та венерології НАМН України», його структуру, основні етапи діяльності. Протягом свого існування Інститут активно займався профілактикою та лікуванням шкірних і венеричних захворювань, долаючи виклики воєн та революцій. З початку 20 століття в Україні були створені диспансери та науково-дослідні установи, зокрема в Одесі, Харкові та Києві, для боротьби з венеричними хворобами, що стало можливим завдяки ініціативам О. Федоровського. У 1930-х роках інститут зосередився на боротьбі зі сифілісом серед промислових робітників Донецького басейну та Криворіжжя, досягши значних успіхів завдяки методам лікування та диспансеризації. Під час Великої Вітчизняної війни Інститут був евакуйований, а після війни продовжив розвиток під керівництвом О. М. Кричевського та Б. Я. Задорожного. З 1959 по 1977 рік під керівництвом професора О. І. П'ятикопа інститут здобув нові досягнення у дослідженнях та лікуванні, провів Всесвітні семінари ВООЗ (липень та жовтень 1965 р.) у м. Харків. Важливий внесок у розвиток Інституту зробили видатні спеціалісти, такі як професор А. Брінд, Г. Церадіс, М. Фрішман, к.мед.н С. Козін, а також лікарі К. Нікольська, Л. Сітарська, П. Петрунін, Л. Тацька.

Ключові слова: ДУ «Інститут дерматології та венерології НАМН України», історія, дерматовенерологія, наукові дослідження, етапи діяльності, особистості.

У 2024 році виповнюється 100 років з моменту організації Державної установи «Інститут дерматології та венерології НАМН України», заснованої відповідно до наказу Наркомздорів'я України № 48 від 09.08.1924 року.

За це сторіччя над актуальними питаннями дерматовенерології в Україні – профілактики заразних шкірних і венеричних хвороб населення, організації зусиль держави і медичної спільноти в періоди війн, революцій, і, як наслідок цих обставин – спалахів інфекційних та венеричних хвороб, працювала плеяда видатних вчених нашого Інституту, лікарів клініки Інституту разом з організаторами медичних закладів регіонів України.

Для проведення поглибленого вивчення захворюваності венеричними та шкірними хворобами в Україні з 1900 по 2023 роки співробітниками інституту вивчались данні літератури, архівні матеріали, що зберігаються в державних архівах областей України, в архіві Українського науково-дослідного інституту дерматології і венерології (УНДІДІВ), данні Українського республіканського центру медичної статистики. Як показали дослідження в Українських губерніях, що входили до складу Російської імперії, з моменту введення земської медицини реєстрація і облік амбулаторних та стаціонарних хворих венеричними захворюваннями були добре налагоджені (з 1877 р. по відомостям). Лікування

цих хворих в земських, губернських міських лікарнях було безоплатним, а звіти про їх кількість щорічно друкувались в земських журналах. Питання боротьби з венеричними хворобами неодноразово обговорювалися на Пирогівських з'їздах.

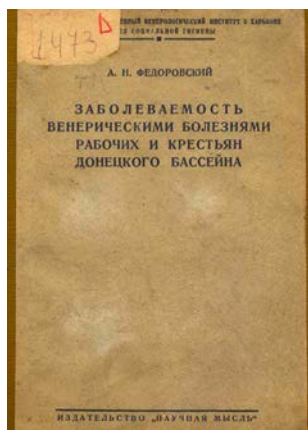
Реакція Васермана на сифіліс була впроваджена в Україні незабаром після її відкриття: в Одесі – в 1907 р., в Катеринославі, Чернігові – в 1911 р. Щорічно в цих губерніях досліджували від 1500 до 2000 зразків крові.

В розповсюдженні венеричних захворювань в той час суттєву роль відігравали проституція, міграція населення на відхожі промисли. В роки першої світової, громадянської воєн, голоду 1919–1923 рр. Україна втратила не менше 9 млн населення. Найбільші втрати відмічались в Донецькій, Катеринославській губерніях, менше постраждало населення Подолії та Волині. У перші роки становлення Української РСР було здійснено державну програму медичних, правових заходів. В Україні венерологічна секція при Наркомздраві була створена в січні 1920 року і очолив її Олександр Миколайович Федоровський.

В ці роки основною організаційною формою боротьби з венеричними хворобами стали шкірно-венерологічні диспансери та науково-дослідні установи (НДІ), в яких здійснювалася реєстрація, діагностика та профілактика захворювань. Диспансери відкрили в Одесі, Вінниці, Кишиневі, Харкові, Катеринославі, Житомирі,

**Федоровський
Олександр Миколайович
(1890–1963 рр.)**

Чернігові, Бахмуті, Кременчуці, Проскуріві, Юзові, Миколаєві, Запоріжжі. Функціонувало 934 венерологічних ліжок. В штатах диспансерів з'явилися лікарі-обстежувачі, патронажні медичні сестри. Крім того було відкрито 12 венеричних пунктів в сільській місцевості.

Відкрито три НДІ – Одеській (1917 р.), Харківській (1924 р.) і Київській (1926 р.). Але робота по боротьбі з венеричними хворобами проводилась не тільки в масштабі вендиспансерів і венкабінетів. Для залучення широких трудящих мас до активної участі у боротьбі з венеричними захворюваннями та проституцією при диспансерах були створені спеціальні органи – ради (комісії) по боротьбі з проституцією та венеризмом, до складу рад входили представники громадських організацій.

Очоливши державний інститут боротьби з венеричними хворобами, Олександр Миколайович Федоровський безпосередньо керував усією науковою та організаційно-практичною роботою з дерматології та венерології в Україні. Саме О.М. Федоровський висунув ідею розгортання венерологічних пунктів на селі для боротьби з венеричними хворобами, що відіграло вирішальну роль у справі зниження захворюваності на сифіліс серед сільського населення. До 1925 р. в Україні було відкрито 51 венерологічний диспансер та 105 сільських венерологічних пунктів. За короткий період колектив інституту запропонував ряд ефективних організаційних заходів, що повсюдно впроваджувалися в межах країни. Вже в перші роки в інституті функціонували такі підрозділи: відділ соціальної венерології (завідувач О.М. Федоровський), шкірне відділення (завідувач О.М. Кричевський), відділення сифілідології (завідувач Л.М. Маркус), чоловіче сечостатеве відділення (завідувач Д.М. Лейбфрейд), жіноче сечостатеве відділення (завідувач К.А. Каришева), дитяче відділення (завідувач А.М. Петров), фізіотерапевтичний кабінет (завідувач А.Л. Халіпський), експериментально-аналітичне відділення (завідувач А.П. Єрмілов). Завідувачем медичної частини інституту та одночасно кафедрою шкірних та венеричних хвороб Харківського медичного інституту став видатний вчений дерматовенеролог професор Л.А. Соболев. В інституті були розгорнуті поглиблені дослідження з актуальних питань дерматовенерології, що дозволило протягом короткого періоду надати суттєву допомогу органам охорони здоров'я в їхній практичній роботі.

У перші роки становлення УРСР була здійснена державна програма медичних і правових заходів, однією

зі складових яких було відкриття шкірно-венерологічних закладів в 14 містах України. Значну користь принесли запроваджені в 1924–1925 рр. тимчасові медичні загони, які оглянули більш ніж 30000 населення (Томілін С.А., 1928; Федоровський О.М., 1930).

У 1925 р. у Харкові було проведено з'їзд дерматовенерологів країни, на якому активно виступили співробітники Українського науково-дослідного шкірно-венерологічного інституту. Виступи науковців були присвячені налагодженню картково-статистичного обліку венеричних хворих в Україні, вивченню шляхів розвитку венерологічних установ, питанням діагностики сифілісу та гонореї, питанням стандартизації серологічних реакцій при сифілісі та гонореї. Після військових дій I світової та Громадянської воєн найбільш високі показники захворюваності венеричними та заразними шкірними хворобами були виявлені в таких губерніях України: Херсонській, Харківській, Чернігівській, Київській. Лабораторна діагностика сифілісу виконували в деяких містах України за допомогою серологічної реакції Васермана з початку XX сторіччя. Особливо високою захворюваністю на сифіліс виявлялась в селах. Тобто за цей період захворюваність зростає в 3–4 рази.

У 20–30 роки XX століття в інституті працювали такі відомі вчені та лікарі як – професор Соболев Л.А. (1873–1943 г.), професор Попов І.С., Каришева К.А., дженчельський І.С., проф. Кричевський О.М., Циммерінов А.А., Черкес М.І., Голотіна З.С. Наявність в інституті хорошої клінічної та лабораторної бази, достатня кількість висококваліфікованих фахівців дозволили організувати належну підготовку кадрів. В Харківському НДІ плідно працювала школа підготовки лікарів венерологів – організаторів для областей республіки. Великі обстеження робочих в Донецькому басейні були проведені в 1930 році. Співробітники Українського науково-дослідного шкірно-венерологічного інституту провели дві експедиції в ці регіони, де оглянули велику кількість міського та сільського населення (більше 25000 осіб).

У 30-ті роки колективом інституту багато уваги приділялося проведенню профілактичних та лікувальних заходів щодо боротьби з піддермітами на виробництві, зокрема серед робітників Донецького вугільного та Криворізького гірничорудного басейнів, на великих металургійних заводах Донецької, Ворошиловградської та Дніпропетровської областей.

Завдяки проведеним заходам у 1937 році було відзначено значне зниження захворюваності на венеричні хвороби порівняно з 1920 р. Кількість хворих на вроджений сифіліс зменшилася в областях не менше ніж у 3 рази, що було наслідком обстеження вагітних.

До п'ятидесятих років XX століття основним методом лікування сифілісу у всіх його стадіях була комбінована терапія, що включала препарати миш'яку (новарсенол, міарсенол, осарсол, мафарсен) і вісмутових або ртутних препаратів. За даними проф. О.М. Кричевського кількість курсів лікування залежала від стадії хвороби. («Лікарська справа», № 1, 1944 р., стор. 85).

В той час Інститут був науково-дослідною установою республіканського значення з проблеми дерматології та венерології. В 1939 році Інститут провів велику організаційну роботу з проведення 1 Українського з'їзду дерматовенерологів, що відбувся у м. Києві. У цей

**Кривецький
Олександр Мойсейович
(1896 – 1956 рр.)**

період співробітники Інституту виїжджали до приєднаних західних областей України, де створювалася мережа дерматовенерологічних диспансерів. Інститутом було зроблено багато з підготовки лікарів дерматовенерологів та впровадження диспансерних методів роботи в дерматовенерологічних закладах приєднаних областей. За завданням Наркомздоров'я Української РСР у 1937 р. Інститутом було організовано експедицію до Туркменської РСР.

В 30-ті роки співробітники інституту з метою оздоровлення з дерматовенерологічними клініками Європи виїжджали до Німеччини (О.М. Федоровський), Угорщини (О.М. Кривецький). Брала участь у роботі ІХ Міжнародного Конгресу дерматовенерологів у м. Будапешті.

З 1937 по 1956 рік директором інституту був проф. Олександр Мойсейович Кривецький (1896–1956 рр.) – вчений, клініцист та педагог, який вперше в СРСР розробив та науково обґрунтував профілактичні та лікувальні шкірно-венерологічні заходи на виробництві та виклав їх у монографії. Багато років він та його співробітники глибоко вивчали проблему реактивності організму. Вони провели оригінальні дослідження та запропонували експериментальний штам саркоми щурів, відомий у літературі як штам Кривецького-Синельникова. Було розроблено метод біполярної коагуляції пухлин. Кривецький О.М. активно працював над обґрунтуванням лікування гонореї сульфамідами препаратами, вивченням вірусної етіології деяких захворювань шкіри, сифілісу нервової системи, сифілісу внутрішніх органів. Він був автором 99 наукових праць, 2 монографій та 12 спецробіт. Звання професора отримав у 1930 році без захисту дисертації. Олександр Мойсейович був нагороджений орденом «Трудового Червоного Прапора», медалями «За доблесну працю у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.», та за «Перемогу над Німеччиною у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Під час Великої Вітчизняної Війни майже всі наукові співробітники інституту були мобілізовані до лав Радянської Армії, а інститут евакуйовано у м. Сталінськ (Новокузнецьк), Кемеровської області. Після звільнення м. Харкова, згідно з Постановою РНК СРСР від 28.08.1943 р., Інститут відновив свою діяльність та поповнився новими співробітниками, які повернулися з фронтів. Як відомо, під час Другої світової війни на всіх фронтах були створені посади фронтівих, армійських, а потім і дивізійних венерологів, а також відділення та госпіталі для хворих на венеричну

та шкірну патологію. Деякі співробітники інституту мали досвід роботи у подібних установах (стар.наук.спів. Петрунін П.П., проф. Цераїдис Г.С.). Колективом інституту було багато зроблено з ліквідації наслідків окупації та проведення заходів щодо боротьби з венеричними та заразними шкірними хворобами у звільнених від ворога районах України. У цей час були розроблені нові методи терапії гонореї, лікування ран, що торпідно протікають, і гіпертрофічних рубців, методи терапії інших важких уражень шкіри. Удосконалено та широко впроваджено в практику методи лікування корости; запропоновано методи профілактики та терапії арсенікальних ускладнень, розроблено препарат бітіурол, що відрізнявся хорошою переносимістю та ефективністю при лікуванні сифілісу. У стислий термін налагоджено виробництво гоновакцини, антигенів для постановки серологічних реакцій (співробітник Гологіна З.С., у 1935–1963 рр. завідувала бактеріологічною лабораторією та виробничою частиною Інституту).

У перші повоєнні роки співробітники Інституту працювали на санітарно-пропускних пунктах Львівського військового округу під час прийому репатрійованих громадян з метою проведення медичних оглядів населення, виїжджали у тривалі експедиції до західних областей України. Так, у 1948 р. співробітниками інституту проведено масове обстеження сільського населення 100 районів УРСР.

**Задорожний
Борис Якимович
(1923 – 1993 рр.)**

Інститутом із 1956 р. по 1959 р. керував доцент Борис Якимович Задорожний, який надалі став ректором та професором Харківського медичного інституту. Ним розроблено новий актуальний напрямок з вивчення впливу фізичних факторів на шкіру (іонізуюче випромінювання, температурні фактори – холод); значення антиоксидантів у лікуванні

дерматозів; вивчено значення низки чинників професійної патології.

Задорожний Б.Я. провів велику роботу з організації та проведення ІІ з'їзду дерматовенерологів Української РСР (1959 р.), який підбив підсумки діяльності дерматовенерологічної організації за 20 років, що минули після І з'їзду (1939 р.), та намітив шляхи розвитку дерматовенерологічної науки, визначив основні завдання служби на найближчі роки. Було відмічено, що в результаті енергійної роботи органів охорони здоров'я були досягнуті значні успіхи в зниженні захворюваності венеричними і заразними шкірними хворобами у порівнянні навіть з 1940 роком. З 1950 року в республіці не було зареєстровано жодного випадку м'якого шанкру і четвертої венеричної хвороби. Значно знижена захворюваність на коросту, гонорею та грибокві хвороби шкіри. Неконтагіозні шкірні хвороби (екзема, нейродерміт, псоріаз, хронічні виразки гомілок складала до 30% всієї шкірної патології. Був запропонований (О.М. Кривецький) ефективний метод профілактики піодермії шляхом обробки мікротравм фурациліновим колодієм.

Якщо в 1940 році питома вага спеціальної ліжкової мережі по відношенню до всіх ліжок була 3%, то 1958 році лише 1,6%, а в ряді областей ще нижче. Чисельність дерматологічних ліжок не завжди дозволяла госпіталізувати пацієнтів. Керівництво Інституту в 50-ті роки неодноразово попереджало МОЗ України, що таке скорочення недоцільне.

У роботах II-го з'їзду дерматовенерологів України відмічалось, що колектив Харківського шкірно-венерологічного інституту працює у тісній співдружності з кафедрами дерматовенерології учбових інститутів та з кадрами Міністерства охорони здоров'я.

Велику увагу приділяли виявленню та лікуванню статевих та побутових контактів хворих. Відмічали ще низький процент васерманізації вагітних в першій половині вагітності. На 1958 рік в Україні функціонували 281 лабораторія з постановкою реакції Васермана і 533 лабораторії, де ставили тільки осадові реакції.

Велике наукове і практичне значення в той час набувало вивчення ушкоджень шкіри іонізуючим випромінюванням (розробки д.м.н. Беляєва Г.М.). Приділяли увагу ефективності сульфонових препаратів при деяких хронічних дерматозах: при проказі, туберкульозі шкіри, псоріазі та ін.

П'ятикоп
Олександр Іванович
(1921–1983)

З 1959 до 1977 року Український науково-дослідний шкірно-венерологічний інститут у м. Харкові очолював професор П'ятикоп О.І.

У 1958 р він захистив кандидатську дисертацію «Матеріали до патогенезу шкірних ускладнень при варикозному розширенні вен нижніх кінцівок», в 1969 р – докторську дисертацію з питань патогенезу, терапії червоного вовчака.

У липні і жовтня 1965 на базі інституту було проведено семінари Всесвітньої організації охорони здоров'я з питання боротьби з венеричними захворюваннями.

Олександр Іванович був головою Республіканської проблемної комісії «Наукові основи дерматології та венерології». Багато уваги він приділяв вдосконаленню організаційно-методичної допомоги органам охорони здоров'я, виїздам наукових співробітників в області України; в Інституті проводилися серйозні дослідження

Семінари ВООЗ (липень та жовтень 1965 р.) у м. Харкові

системних захворювань шкіри – червоного вовчака, склеродермії, дерматоміозиту. Будучи військовим льотчиком у роки Великої Вітчизняної війни, нагороджений орденами «Червоного Прапора», «Слави III ступеня», «Вітчизняної війни II ступеня», в 1967 р – орденом «Знак пошани», а також медалями «За взяття Берліна», «За визволення Праги», «За перемогу над Німеччиною», «20 років перемоги у Великій вітчизняній війні».

У 1966 р. інститут організував проведення III з'їзду дерматологів та венерологів України. У роботі з'їзду активну участь взяли – професор П'ятикоп А.І., представники МОЗ України Козлюк В.М., Глухенький Б.Т., професор Калантаєвська К.А. (м. Київ), видатні вчені Центрального шкірно-венерологічного інституту професор Туранов Н.М., професор Студніцин О.О. та ін.

У 1960–1980 рр. активно працювали у стінах інституту у відділі дерматозів к.мед.н. Базика А.П., к.мед.н. Петрунін П.П., к.мед.н. Брайловський О.Я., к.мед.н. Беляєв Г.М., к.мед.н. Петрусенко Є.А., к.мед.н. Шелюженко О.О., к.мед.н. Сульженко О.І., к.мед.н. Носатенко В.Є., к.мед.н. Лихоносів В.М. У відділі венерології – професор Фрішман М.П., к.мед.н. Козін С.Л., к.мед.н. Кравченко В.Г., к.м.н. Сігарська Л.В.

Фрішман
Марк Павлович
(1920 – 1985 рр.)

З 1944 р. в інституті почав працювати відомий сифілідолог, професор, доктор медичних наук Фрішман М.П., спочатку клінічним ординатором, молодшим науковим співробітником, старшим науковим співробітником та завідувачем венерологічним відділенням. У 1954 р. він захистив кандидатську дисертацію «Вітамін D2 у лікуванні туберкульозного вовчака», у 1968 р. – докторську

дисертацію на тему «Клінічна симптоматологія, діагностика, лікування та диспансеризація хворих на сифілітичний аортит». М.П. Фрішман проводив велику роботу з організації боротьби з венеричними хворобами в республіці. Йому належать близько 200 друкованих праць, у тому числі низка методичних рекомендацій та монографій, таких як «Помилки в діагностиці сифілісу», «Поразки серцево-судинної системи при сифілісі» та ін. Під його керівництвом захищено 5 кандидатських дисертацій. М.П. Фрішман мав великий авторитет серед наукової громадськості та практичних лікарів. Його завжди відрізняла велика працювистість та увага до хворих, багато разів обирався членом правління Українського та Харківського наукових товариств дерматовенерологів. М.П. Фрішман був нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни та 10 медалями, значком «Відміннику охорони здоров'я» та медаллю «Ветеран праці».

Достойними вихованцями Харківського науково-дослідного інституту дерматології та венерології МОЗ України в цей період були такі відомі дерматовенерологи України як Кравченко В.Г., Федотов В.П., Логунов В.П., Лісницький А.І., Волкославська В.М., Солошенко Е.М.

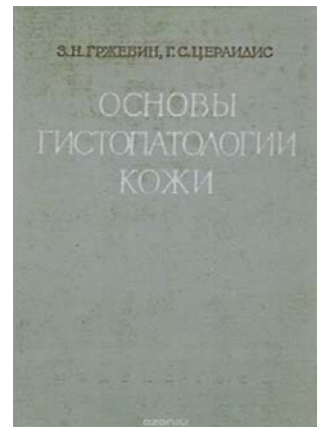
Колектив інституту, 60–70 роки

Лабораторія серології, завідувачка Нікольська К.П.

Серологічні дослідження в Інституті та республіці очолювала к.мед.н. Нікольська К.П., яка впровадила скринінгову діагностику сифілісу у всіх медичних закладах України.

Професор Цераїдіс Г.С. працював в інституті з 1955 року, він автор відомого керівництва для лікарів та студентів «Основи гистопатології шкіри», Москва: Медгиз, 1960 (у співавт. з З.М. Гржебіним). Цераїдіс Г.С. очолював школу із дослідження патогістологічних, патогістохімічних та цитологічних змін

Цераїдіс
Георгій Стіліанович
(1917 – 2008 рр.)

шкіри хворих на хронічні дерматози, підготував 2 докторів та 5 кандидатів наук.

Професор Цераїдіс Г.С. зробив вагомий внесок у розвиток медичної науки в галузі дерматовенерології, зокрема у фундаментальні дослідження з патоморфології шкіри.

Лабораторії серології та патоморфології були референтними лабораторіями відповідного профілю в Україні.

Бактеріологічні дослідження виконувала Мещанінова Є.О. До 1980 року організаційно-методичною роботою Інституту керувала Пірогова О.М.

Питаннями епідеміології та лабораторної діагностики мікозів займалася доктор мед. наук Безнос (Захарова) Т.І., лікар-лаборант Рафалович С.М., лікар-лаборант Безрученко І.А., які заклали основу колекції грибів музею патогенних для людини мікроорганізмів, що одержав статус Національного надбання та є філією Музею патогенних для людини мікроорганізмів ДУ «Інституту епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського НАМН України». Музей-депозитарій від початку свого створення та до сьогодні забезпечує потреби практичної охорони здоров'я та науковців України, сприяє збереженню біологічного різноманіття та епідеміологічного благополуччя.

TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE SE «INSTITUTE OF DERMATOLOGY AND VENEREOLOGY OF THE NAMS OF UKRAINE». HISTORICAL SKETCH. PART 1

V. M. Volkoslavska

SE «Institute of Dermatology and Venereology of NAMS of Ukraine»

Abstract. The historical narrative highlights the 100-year history of the State Institution «Institute of Dermatology and Venereology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine,» its structure, and major stages of its activities. Throughout its existence, the Institute has actively engaged in the prevention and treatment of skin and venereal diseases, overcoming challenges posed by wars and revolutions. At the beginning of the 20th century, dispensaries and research institutions were established in Ukraine, particularly in Odessa, Kharkiv, and Kyiv, to combat venereal diseases. This was made possible by the initiatives of O. Fedorovsky. In the 1930s, the Institute focused on combating syphilis among industrial workers in the Donetsk Basin and Kryvyi Rih region, achieving significant success through treatment methods and dispensarization. During the Great Patriotic War, the Institute was evacuated, but after the war, it continued to develop under the leadership of O.M. Krichivsky and B.Y. Zadorozhny. From 1959 to 1977, under the direction of Professor O.I. Pyatykopa, the Institute achieved new advancements in research and treatment and hosted World Health Organization seminars in Kharkiv in July and October 1965. Significant contributions to the development of the Institute were made by notable specialists such as Professor A. Brind, G. Tseraidis, M. Frishman, PhD S. Kozyin, as well as doctors K. Nikolskaya, L. Sitarskaya, P. Petrunin, and L. Tatskaya.

Keywords: SE «Institute of Dermatology and Venereology of the NAMS of Ukraine,» history, dermatovenereology, scientific research, stages of activity, personalities.

Відомості про автора

Волкославська Валентина Миколаївна – доктор мед. наук, старший науковий співробітник, зав. відділу науково-аналітичної роботи в дерматовенерології, ДУ «Інститут дерматології та венерології НАМН України», м. Харків

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6341-2024>